

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 318 (2018), 234 – 238

UDK 1/14 (045)

J. Dosmagambetova

Kazakh National Academy of Choreography, Astana, Kazakhstan 010000

E-mail: ddd_dos@mail.ru

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH OF SOCIAL PROCESSES IN THE PHILOSOPHY OF ALI SHARIATI

Abstract. The aim of the work is to determine the methodological principles of the study of social processes in the philosophy of Ali Shariati. The methodology of the work is a concrete historical, comparative, sociological research methods. The result of the work is the conclusion that Shariati founded five basic methods, the principles of research of all religions, the main feature is that its methodology is based on the principles of religious, primarily Islamic philosophy.

The field of application of the results obtained by the author of the article is the improvement of the methodological principles of the study of social processes in the philosophy of Ali Shariati. The author's conclusions can be used in the teaching of social and humanitarian faculties of the disciplines of the religious and philosophical modules.

Keywords: God, Eastern philosophy, prophet, existentialism.

УДК 1/14 (045)

Д. Ж. Досмагамбетова

Қазақ Ұлттық Хореография Академиясы, Астана, Қазақстан 010000

АЛИ ШАРИАТИ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҮДЕРІСТЕРДІ ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ

Аннотация. Жұмыстың мақсаты Али Шариатидың философиясындағы әлеуметтік үдерістерді зерттеудің әдіснамалық қағидаларын анықтау болып табылады. Жұмыстың әдіснамасын нақты-тарихи, салыстырмалы, әлеуметтанулық зерттеу әдістері құрады. Жұмыстың нәтижесінде мынадай қорытындылар жасалды: Шариати барлық діндерді зерттеудің бес негізгі әдістерін, қағидаларын негіздеді, оның басты ерекшелігі оның әдіснамасы діни, ең алдымен ислам философиясының қағидаларына негізделетінде болып табылады.

Мақала авторы алған нәтижелерді колдану аясы, Али Шариати философиясындағы әлеуметтік үдерістерді зерттеудің әдіснамалық қағидаларын жетілдіру болып табылады. Автордың шығарған қорытындылары әлеуметтік-гуманитарлық факультеттерде діни-философиялық циклінің пәндерін оқыту үдерісінде пайдаланаыла алады.

Тірек сөздер: Құдай, Шығыс философиясы, пайғамбар, экзистенциализм.

Модернизация мен батыстандыру жалауының астында өтіп жатқан жаһанданудың қазіргі таңдағы жағдайында батыс құндылықтарын оның тұтынушылық және жаппай мәдениеті және соған сәйкес стандарттарымен бірге тану іс жүзінде бар нәрсе. Жаһандану үдерісінде жекелеген жағымды сәттермен бірқатар жағымсыз сәттер де айқындалуы мүмкін, соның ішінде бұл этни-калық айырмашылықтардың жойылуына алып келуі де мүмкін. Орын алған осы жағдайға байланысты рухани мәдениеттің бірвекторлы дамуынан, соның ішінде дүниетанымдың негіз ретіндегі философияның көпвекторлылыққа көшуі туралы мәселе алдыңғы қатарға шығады. Қазіргі заманғы

шынайы жағдайларда мәдениет пен өркениет дамуы еki негізгі қағидаларға сүйенулері керек: мәдениеттің тәзімділігі мен диалогтылығы. Мұндай тәсіл алуан түрлі мәдениеттердің, соның ішінде әр түрлі философиялық жүйелердің паритеттік дамуы мен бірлесе тіршілік етуіне мүмкіндік береді. Бұл Шығыс елдерінің рухани –адамгершілік құндылықтарын, атап айтсақ, қазіргі таңдағы Шығыс елдерінің ислам философиясын анағұрлым терен игеруге септігін тигізетін болады. Қазіргі заманғы ислам философиясы бүтінгі таңда қазіргі заманғы батыс философиясы ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы әлемдік философияда да басқа фило-софиялық жүйелер мен модернистік ағымдар арасында белді орын алады. Әлемдік философияда орын алған жағдай мәселені анағұрлым кеңейтілген түрде, анағұрлым ежей-тегжейлі зерттеу мәселесін алға тартады, не болмаса әр түрлі этникалық, философиялық жүйелер әлемдік философияның құрамдас бөліктегі болып табылады және әлемдік философия неғұрлым алуан қырлы болса, ол соншалық терен, жан-жақты әрі қызықты болмақ. Соңдықтан басқа, ең бастысы шығыс философиялық жүйелерінің маңыздылығын елемеу немесе дұрсы бағаламау әлемдік философияның дамуына жағымсыз әсер етеді. XIXғ. ортасынан бастап батыс Еуропа философия-сының шығыс философиясына қатысты түбекейлі езгерісі басталды. Бұған жол бастап берген Шопергауэр А., Кьеркегор С., Ницше Ф., Фрейд З. Ф. сынды тұлғалар бастаған иррационализм философиясы болатын. Оған қоса, бастыстық модернистік философиясының барлық осыдан кейінгі дамуы, шығыс философиялық жүйелерінің қағиалары мен әдіснамасына сүйенеді десек те болады [1]. Шығыс философиясы анағұрлым сан қырлы: егер батыс Еуропалық философия, негізінен, рационалистік философия ретінде бір бағытта дамыған болса, шығыс философиясы болса, шектелмей және теріске де шығармай, зерттеудің рационалистік те, иррационалистік те әдістеріне бірдей деңгейде сүйенеді, осылайша олар бір-бірін толықтырады және таным көкжиектерін кеңейтеді. Әлемдік шығыс философиясында қарқынды дамып келе жаткан философиялық жүйе ретінде қазіргі заманғы ислам философиясына көп көніл бөлінеді. Бұгінгі таңда ислам фило-софиясын қажетсіну посткенестік кеңістіктегі тек біздің еліміз Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар жалпы әлемдік философияда өткір сезіледі. Бұгінгі таңда, әлемдік философия аясындағы осы және басқа да езгерістер аясында оны қайта ой елегінен өткізу мәселесі, онда шығыс, соның ішінде ислам философиясына рөлі мен орнына шынайы баға беру қажеттілігі туындаиды. Осыған байланысты әлемдік философияның, атап айтсақ, ислам философиясының жаңа әдіснамалық қағидаларын әзірлеу мәселесі өткір түр.

Біздің қазақстандық қоғамның қазіргі таңдағы дамуы жағдайында рухани негіздердің дамуы үшін сонымен бірге мұсылмандық Шығыспен біздің тарихи байланыстарымызды қалпына келтіру де маңызды орын алады. Осыған байланысты біздің ең көне шығыс өркениеттерінің бірі қазіргі заманғы Иранмен біздің байланыстарымыз ерекше қызықты болып табылады, себебі біздің ортақ тұстарымыз өте көп. Біздің дәстүрлі байланыстарымызды қайта жаңғырту еки мәдениеттің өзара бауына септігін тигізетін болады.

Қазіргі заманғы ирандық философ Али Шариати (1933-1977) есімі Қазақстанда да, сондай –ақ посткенестік кеңістіктегі де онша әйгілі емес. Бұл жалпы қазіргі заманғы шығыс, соның ішінде исламдық, атап айтсақ Али Шариати өкілі болып табылатын иран философиясының толық зерттелмегендігімен байланысты. Шариати, Иранның Ислам революциясының теоретиктерінің және идеялық рух берушілерінің бірі бола отырып, исламның реформаторлық қанатының жақтасы ретінде тек өз елінде ғана емес, сонымен қатар одан тыс жерлерде де кеңінен танымал. Ол имам Хомейниден кейінгі ислам революциясының екінші көшбасшысы болып табылады. Иран философының еңбектері тек Иранның өзінде ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы мұсылман елдерінде де кеңінен танымал.

Али Шариати иран революциясының негізгі идеологтарының бірі ғана емес, сонымен қатар философиялық-діни, әлеуметтік-саяси көзқарастары қазіргі заманғы иран ойшылдарының көзқарастарына ғана емес, сонымен қатар одан тыс жерлердегі ойшылдардың көзқарастарына білгілі бір әсерін тигізген қазіргі заманғы иран философтарының бірі. Али Шариатидың мұсылман ойшылы ретінде беделі оның жеке өмірінен алынған жекелеген фактілермен де бекі түсті. Шариати, Еуропада оки журіп, нақтырақ айтсақ, Францияда Парижде білім ала журіп, Батыстың қазіргі заманғы идеологиялық доктриналары мен философиялық-діни тұжырымдамаларымен таныс бола отырып ислам позициясын ұстанып, өз көзқарастарын өзгертпеді. Алайда, осымен бірге, оның діни - философиялық және қоғамдық-саяси көзқарастарының қалыптасуына, бүкіл ислам идеология-

сының модернизациясының қажеттілігіне сондай-ақ оның Батыста оқығаны да эсер етті. Бұл оған ислам дінінің қайта жаңғыруы, реформалануы мәселесін едөүір кеңірек қарастыруға мүмкіндік берді.

Шариати А. діни мұсылманды философиясында оның өмір сүрген иран қоғамының ғана емес, сонымен қатар жалпы мұсылман әлемінің әлеуметтік-саяси мәселелері да маңызды орын алады. Осыған байланысты мынадай сұрақ туындаиды: «...Шығыс, егер оның әлемге деген дәл осы қатынас түрі шоғырланған рухани ілімдері (діни, метафизикалық, әзотерикалық) жалпы алғанда әлеуметтен үзілді – кесілді теріс айналатын болса, әлеуметтік философия аспектісінде қандай да бір пайдалы нәрсе бере ала ма. Шығыс Батыстан айырмашылығы абсолютке, мәңгілікке, біртұтастық ретіндегі дүниеге бағытталғандығы белгілі ғой. Демек, анағұрлым тар шенберлі – қоғамдық қатынастар мен әлеуметтік тарих саласына қатысты мәселелерге тікелей қызығушылығы жок» [3,22 б.]. Ары қарай, Колчигин С.Ю. былай деп толықтай әділ баға беріп кеткен: «Осының бәрі әрине солай ғой, алайда бүкіләлемдік тұтастыққа бағытталушылық өзінің ерекше сәті ретінде қоғамды қарастыруда да қамтитындығын көрмей де мүмкін емес. Оған қоса, әмбебап – тұтас дүниені қабылдауда әлеуметтік шынайылықтар жана, ерекше қырларына ие болады. Бұл тұста әлеуметтік бүкіл жетіспеушілігімен қатар бір мезгілде адами болмыстың тіптен басқа тәсілдеріне көшү қажеттілігі да анықталады» [3, 23 б.]. Жекелей алсақ, шынында да Шариати философиясында адамның тіршілік етуінің және бірлесе тіршілік етуінің батыстық үлгісін емес, басқа адами болмысты – «индустриалды емес» болмысының ізденістері бар.

Қазіргі заманғы иран ойшылы Али Шариатидың бүкіл философиялық мұрасын үш негізгі бағытқа бөлуге болады, бұл, біріншіден, діни философия, екіншіден, әлеуметтік философия және, үшіншіден, саясат философиясы. Осы үш бағыттың ішінде ол қандай мәселе көтерсе де діни философия бірінші кезекте тұрады, ол небір мәселені қарастырса да діни философия тұрғысынан қарастырды, сондықтан оны «клерикалды емес ислам ойшылы» деп есептейтін басқа қазіргі заманғы философ Табари А. [2] бағалауына келіспеу мүмкін емес. Алайда, сонымен қатар, жалпы алғанда оның философиясында саяси сипаттары да көп болғанын атап өту керек. Али Шариати өзінің тұжырымдауы бойынша оның теорияларының бәрі де саяси сипатта болды, соның ішінде діни де сипатта болды. Оның философиялық көзқарастарында адам мен қоғам мәселелеріне үлкен орын берілгені сөзсіз, яғни әлеуметтік философияға көп мән берілді.

Али Шариати әлеуметтік мәселелерге арналған өз зерттеулерінде адам болмысы ие қоғам мәселелерін тек жай қарастырып қана қоймайды, сонымен қатар олардың әдіснамалық негіздерін де зерттейді. Жекелей алсақ, ол «европалық қоғамдық ғылымдар әдіснамасы «үшінші әлем» елдерінде, «индустриалды емес қоғам» әлеуметтік шынайылықтарын талдау үшін қолдануға келмейтінін» атап өтеді [2,102б.]. Шынында да, Батыстың жаппай үстемдігі, қазіргі заманғы зерттеулерде европоцентризм қағидасының басымдылығы батыстық емес әлемде болып жатқан қазіргі заманғы үдерістерді дұрыс зерттеуге кедергі келтіреді. Сондықтан, Али Шариати әділ атап өткендей, мәденист, діл, салт-дәстүрлер, және ең алдымен діннің ерекшелігін ескере отырып, батыстық емес, яғни шығыс дүниесінің өзінің әдіснамалық қағидаларын әзірлеу қажеттілігі туындаады. Шариати үлкен табыстарға жетті, «ол исламды зерттеудің жана әдіснамасын жасаушы, 60-70- ші жылдардағы Иранның «ең қасиетті ойшылы» болды» [4,188 б.].

Али Шариатидің адами және әлеуметтік болмыс мәселелерін діни философия тұрғысынан қарастыратыны, ең алдымен ислам философиясы мен идеологиясы мәнмәтінінде қарастыратыны оның басты әлеуметтік-философиялық қыры болып табылады. Оның негізгі шығармалары исламға, қасиетті кітап ретінде Құранға және жалпы, ислам философиясына арналғандығы осыған жарқын дәлелі бола алады. Бұл, жекелей алсақ, «Ислам әлеуметтануы» (1979), «Марксизм және басқа да батыстық адасулар: исламдық сын» (1980) секілді шығармалар. Али Шариати, ислам және Құранды қасиетті мәтін ретінде зерттей отырып, әр түрлі әлеуметтік-философиялық идеяларға оралады. Алайда, Али Шариати заманауи философ бола отырып, модернистік тұрғыдан, қазіргі заманғы адам тірішілік етуінің саяси, әлеуметтік, этикалық мәселелеріне жауаптар іздеу тұрғы-сынан қарастыратыны Али Шариатидің еңбегі, оның исламға келуінің өзіне тән ерекшелігі болып табылады. Оның әлеуметтік философиялық көзқарастарының ерекшелігін сипаттайтын келесі сәтке исламның діни-әлеуметтік және діни- философиялық көзқарастарын ғылыми әдіснамаға сүйене отырып, әзірлеуге тырысатыны келесі сәт болып табылады, яғни, оның әлеуметтік-философия-

лық қөзқарастарын дін мен ғылым синтезі ретінде, нақтырақ айтсақ, ислам мен ғылым синтезі ретінде сипаттауға болады.

Исламның негізгі ережелерін зерттеудің негізгі әдісі ретінде ол исламның көп өлшемділігін және осының салдары ретінде оны зерттеуге көптеген тәсілдердің болуын есептейді. Оның ойынша, исламды зерттеу тек қана мистикалық интуицияға ғана емес, сонымен бірге кешенді зерттеуге де негізделуі керек. Исламның көпөлшемділігіне негізделе отырып, діни танымның ерекше формасы ретінде мистикалық интуициямен қатар, ол келесідей ғылыми таным әдістерін қосу қажет деп есептейді:

- 1) Философиялық (адамның Құдайға қатынасын зерттеу),
- 2) Жалпы гуманитарлық (жер бетіндегі адам өмірін зерттеу),
- 3) тарихи-әлеуметтік (қоғам мен өркениеттің әлеуметтік аспектісін зерттеу) [5].

Құранды зерттеуде ол сонымен қатар үш зерттеу әдісіне сүйенуді ұсынады:

- 1) Пайғамбар өміrbаянын зерттеу;
- 2) Пайғамбардың ашылуын, оның зияткерлік мазмұнынын зерттеу;
- 3) типологиялық әдісті пайдалану (құдай, пайғамбар, Құран, тарихи жағдайлар, таңдау еркіндігі).

Шариатыбылай деп жазады: «шындықты іздеуде дұрыс әдіске ие болу философия мен ғылым саласында білгір болу және талантқа ие болудан гөрі маңыздырақ» [5]. Шариаті пікірінше, Құран белгілер мен метафоралардың ерекше тілі болып табылатындықтан, оны тек оку жеткіліксіз, ол кілттерін дұрыс ашу мен талдауды да талап етеді. Құран түсіну мен түсіндіруді талап етеді, онда адамның жер бетіндегі тірішілігіне қатысты, яғни материалдылықтан жоғары білімдердің болмысымен байланысты мәселелерден бастап Алланы тануға дейінгі барлық сұрақтарға жауаптар табуға болады. Шариатидің терең нанымы бойынша, Құранды түсіну арқасында нағыз дін әрі идеология ретінде ислам «тұрып қалған ұлттар мен сауатсыз тайпалардан өркениетті әрі алға жылжытын халықты жасады» [6]. Исламда орын алған қазіргі заманғы сындарлы жағдай Шариати пікірінше, бүгінгі таңда қасиетті мәтіндерді түсіндіретін мамандардың жоқтығымен байланысты. Сонымен қатар философия мен ғылым жетістіктерімен, логикасымен жарактанған ислам өзінің ұтқырлық секілді маңызды сапасын жоғалта отырып, логикаға, адам болмысының мәселелерін рационалды және философиялық ұғынуға орын қалмаған уақыт пен шынайылық сезімін жоғалта отырып, докторлық білімге айналды: жекелей ғана емес, сонымен қатар қоғамдық та. Сондықтан қазіргі заманғы қоғам шынайы дін ретінде исламға емес, ғылымдарға: жаратылыстану ғылымдарына ғана емес, сондай-ақ гуманитарлық ғылымдарға да табынады.

Дінді зерттеудің ғылыми әдістерімен қатар, Шариати діннің өзінің өзіндік дәни әдістерін де әзірлеуге тырысты. Бұл, бірінші кезекте, зерттеудің екі негізгі қағидалары: біріншіден, Құранның өзінің мәтінін зерттеу, екіншіден, дін (ислам) тарихын білу. Шариати барлық діндерді зерттеудің бес негізгі әдістерін, қағидаларын негіздеді:

- Әрбір діннің осы дін ізбасарлары табынатын Құдайын немесе құдайларын зерттеу;
- Аталмыш діннің негізгі постулаттары негізделетін діннің қасиетті кітaby;
- аталмыш діннің миссиясын, оның адами өлшемдері мен оның пайғамбарлық миссиясын жариялайтын әрбір діннің пайғамбары;
- Пайғамбарлық миссияның айқындалу тәсілдері мен формалары;
- Діндар ізбасарлары.

Әлеуметтік үдерістер ғана емес, сонымен қатар адамның да зерттеуінің әдіснамалық негіздері ретінде экзистенциализмды айтуға болады деп есептейді Шариати, себебі ол адамның өзін өзі тануына септігін тигізеді. Экзистенциализм адам өзін өзі жаратушы, өзіндік «менін» жасаушы ретінде қарастырылатын рухани өмірдің тірегін жоғалтқан бірөлшемді адамдағы оның «менін» қайта туыннатуға талпына отырып, тұтыну философиясына қарсы келеді. Әлеуметтік үдерістердің әдіснамалық негіздерін әзірлеу кезінде Шариати экзистенциализмге сүйенеді. Шариатың сәйкес, экзистенциализм, ислам секілді, адамға өзін өзі тануға, өзінің ішкі дүниесін, өзінің аландau-шылықтары мен мұмкіндіктерін көмектеседі. Экзистенциализмге сәйкес таңдау еркіндігі мен таңдау арқылы адам тұлға болып қалыптасады. Шариатпікірінше экзистенциализм адамға оның өзіндік құндылығын және өз-өзіне жеткіліктілігін қайтарды, адамға өзіндік адамгершілік сезімін қайтарды. Алайда, сонымен бірге, Шариати пікірінше, экзистенциалистердің негізгі кемшіліктеріне олар

